

ОЦЕЛ В. Г.,

здобувач відділу проблем цивільного,
трудового і підприємницького права
(Інститут держави і права імені
В.М. Корецького Національної академії
наук України)

УДК 347.724

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДЧУЖЕННЯ ЧАСТКИ В ТОВАРИСТВІ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Стаття присвячена дослідженню питання відчуження частки в товаристві з обмеженою відповідальністю та визначення її правової природи. Проведено аналіз виникнення даного поняття та його законодавчого регулювання в деяких зарубіжних країнах. Визначено предмет договору про відчуження частки в товаристві з обмеженою відповідальністю.

Ключові слова: відчуження частки в товаристві, частка в статутному капіталі, товариство з обмеженою відповідальністю, частка участі, участь в товаристві.

Статья посвящена исследованию вопроса отчуждения доли в обществе с ограниченной ответственностью и определению ее правовой природы. Проведен анализ возникновения данного понятия и его законодательного регулирования в некоторых зарубежных странах. Определен предмет договора об отчуждении доли в обществе с ограниченной ответственностью.

Ключевые слова: отчуждение доли в обществе, доля в уставном капитале, общество с ограниченной ответственностью, доля участия, участие в обществе.

The article investigates the question of alienation interests in a limited liability company and determines its legal nature. Analyzed the genesis of the concept and its legal regulation in some foreign country. Determined the subject of the contract of alienation interests in a Limited Liability Company.

Key words: alienation of interests in the company, part in the charter capital, Limited Liability Company, part of participation, participation in a company.

Вступ. Відчуження частки в товаристві з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) є однією з найбільш поширених підстав припинення участі учасника в товаристві. Незважаючи на це, законодавче регулювання відчуження частки в ТОВ має деякі неузгодженості, які свідчать про певну невизначеність законодавцем правової природи частки в статутному капіталі ТОВ та участі в товаристві. Чималі запитання викликає визначення предмету відчуження частки в ТОВ, від якого залежить зміст та форма такої правочину. Важливим аспектом для правильного розуміння даного поняття є його генеза та правове регулювання в зарубіжних країнах.

Дослідження питання відчуження частки в товаристві ставало предметом наукових праць таких вчених, як В.В. Долінська, А.І. Камінка, О.А. Квачевський, О.Р. Кібенко, В.М. Кравчук, І.М. Кучеренко, В.О. Лапач, Д.В. Ломакін, Л.О. Новосолова, П.А. Писемський, Г.В. Полковников, І.В. Спасибо-Фатєєва, І.Т. Тарасов, Г.Ф. Шершеневич та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження виникнення та розвитку поняття відчуження частки в ТОВ, аналіз законодавчого регулювання відчуження частки в товариствах зарубіжних країн, встановлення його предмету та правової природи.

Результати дослідження. Правова конструкція відчуження частки участі в комерційних об'єднань виникає вже на початкових стадіях їх існування. За словами П.А. Писемського, право відчужувати свої частки – *partes* мали вже товариші товариств публіканів у Давньому Римі [1, с. 6].

Іншої думки дотримується І.Т. Тарасов, який вважає, що відчуження частки участі в комерційних об'єднань з'являється пізніше, у XII ст., та пов'язане з німецькими *Gewerkschaften*, частки в яких могли відчужуватись та мали ринкову вартість [2].

В.В. Долінська відмічає, що вільний обіг часток участі (паїв) у XII ст. виникає на півдні Франції і пов'язаний із розвитком борошномельних об'єднань. Крім того, у XII ст. спостерігався настільки стрімкий розвиток торгівлі куксами, паями – у гірських товариствах, що це призвело до появи особливих посередників і умов торгівлі, розповсюдженню спекуляцій та втручання держави. При цьому відчуження куксів відбувалося за правилами відчуження нерухомого майна [3, с. 22].

Подальший розвиток відчуження частки пов'язано з італійськими об'єднаннями – маонами (*maone* або *montes* від арабського *maounah* – спільна допомога, підприємство). Частка участі в капіталі таких утворень мала назву *losa*, право власності на яку фіксувалась у спеціальних книгах маонів, а передача паю відбувалась із розпорядженням власника шляхом внесення у дані книги відповідного запису. У такому об'єднанні могло бути відчужено тільки право отримання відсотків на частку – *losa* [3, с. 23–24].

Генуезький банк (*banca di San Giorgio* XV ст.) мав капітал, поділений на рівні частки – *losa*, при цьому ці *losa* могли відчужуватись [1, с. 7–8].

У відповідності до прийнятого в 1892 році в Німеччині Закону «Про товариства з обмеженою відповідальністю» («*Gesetz betreffend die Gesellschaft mit beschränkter Haftung*») відчуження часток в ТОВ на користь третіх осіб є вільним та регулюється § 15 цього Закону [4]. Даний Закон, за загальним правилом, не вимагав згоди інших учасників на відчуження частки, проте необхідність отримання такої згоди могла бути прописана в статутних документах ТОВ [5, с. 259].

А.І. Камінка пов'язував невідворотність необхідності визнання можливості відчуження часток участі тим, що ТОВ є капіталістичними підприємствами, їх статутний капітал не міг бути довільно зменшений, і розглядав таке відчуження як заміну права виходу шляхом зворотного отримання свого вкладу [6, с. 419].

Більш жорстку позицію щодо необхідності отримання такої згоди зайняло австрійське та французьке законодавство. Так, для відчуження частки, згідно з австрійським законодавством, необхідно було отримати згоду товариства. У випадку відмови на надання такої згоди учасник мав право звернутися до суду з вимогою надати йому дозвіл на відчуження частки [7, с. 168]. Законодавство Франції передбачало вільну передачу паю між учасниками товариства, проте відчуження паю третім особам можливо тільки зі згоди інших учасників, що представляють не менше 3/4 паїв [5, с. 264].

У тексті австрійського закону містилась пряма вказівка на те, що частка участі не може бути закріплена у формі цінного паперу, а також що права участі не можуть передаватися шляхом індосаменту. Належність паю встановлювалась виключно по записам у книгах товариства [7, с. 167].

Американське законодавство про компанії з обмеженою відповідальністю вже з моменту закріплення даної форми юридичної особи допускало передачу часток третім особам. Так, згідно з п. а § 18-702 Закону штату Делавер учасник компанії має право відступити свою частку (*interest*) в цілому або її частину. Відчуження частки само по собі не наділяє набувача частки правом на участь в управлінні компанією та не тягне за собою набуття особою статусу учасника товариства, проте уступка частки припиняє статус учасника, який відчужує свою частку [8].

Таким чином, набуття особою статусу учасника компанії з обмеженою відповідальністю згідно з американським законодавством пов'язано з іншим юридичним фактом, а не з придбанням частки. Американське законодавство має чітке розмежування статусу особи, яка набуває частку: статус набувача частки (assignee) та статус учасника товариства (member) [8].

Схожий порядок регулювання відчуження частки можна було зустріти і в законодавстві Російської імперії. О.А. Квачевський писав, що належні товариству права за товариським договором можуть бути передані іншій особі, проте лише зі згоди всіх інших товаришів. Без згоди товаришів можна було уступити право на отримання прибутку, який належить до долі товариша. Товариш, не маючи права приєднувати третю особу до товариства, має безсумнівне право вільно передавати третій особі свою майнову частку в товаристві, свій пай, свій прибуток. Передача частки товариша не потребує згоди товаришів, оскільки правочин товариша з цього предмету з третьою особою не поєднує його з товариством; дана особа залишається для товариства сторонньою, тому товариство не має ні інтересу, ні права втручатися в такий чужий для нього правочин [9, с. 115–116]. На відміну від американського законодавства, відчуження товаришем своєї майнової частки не призводило до припинення його участі в товаристві.

Законодавство Великобританії містить правові положення, аналогічні до американських. Так, у ст. 544 Закону Великобританії «Про компанії» (Companies Act 2006) закріплюється можливість передачі частки в порядку, встановленому документами компанії (The shares or other interest of any member in a company are transferable in accordance with the company's articles) [10]. Ст. 31 Закону Великобританії «Про партнерства» 1890 р. (Partnership Act 1890) закріплює, що передача частки не наділяє її набувача правом втручатися в управління справами партнерства, керувати транзакціями, проте наділяє набувача правом на отримання частини прибутку, на яку має право партнер, який відступив дану частку [11].

Г.В. Полковников, окрім поняття «член компанії», виокремлює також і поняття «пайщик компанії», тобто особу, яка при набутті права на пай отримує фондові папери та стає лише пайщиком компанії, її членом вона стане лише після того, коли її ім'я буде включено до журналу членів компанії [12, с. 70].

М.М. Дебольський писав, що вже у XII ст. на Русі члени товариств на паях спільно купляли землю, при чому домовлялися, що учасник, який виходив із товариства, сплачував свою частку і не продавав свого права нікому, крім інших членів товариства [13, с. 327–328]. Отже, вже на Русі було поширено відчуження часток у товариствах. Щоправда, воно могло здійснюватись лише його членам.

Початок повноцінного обігу прав участі в юридичних особах пов'язаний із появою в Російській імперії акціонерних компаній. Першою з них була створена в 1757 році «Російська в Константинополі торгуюча компанія». Права акціонерів цієї компанії, посвідченні «білетом», підлягали вільному відчуженню [3, с. 50].

У радянський період при закріпленні ТОВ в ЦК УРСР 1922 р. питання відчуження частки не набуло прямого законодавчого регулювання. У свою чергу, В.О. Краснокутський у зразковому статуті зазначав, що передача паю та пов'язаних із ним прав вимагає особливої постанови правління товариства. На відмову правління в наданні дозволу передачі паю членом товариства іншій особі заінтересованим членом товариства могла бути подана скарга на розгляд загальним зборам [14, с. 35, 37].

П. 67 Розділу I Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю, затвердженого Постановою Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1990 № 590 «Про затвердження положень про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю та положень про цінні папери», закріплював, що учасник ТОВ може зі згоди інших учасників відступити свою частку (частину частки) одному або кільком учасникам даного товариства, а якщо інше не передбачено статутними документами – й третім особам.

У наш час питання відчуження частки в статутному капіталі ТОВ врегульоване чинним законодавством України. Так, відповідно до ст. 147 ЦК України та ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» учасник ТОВ має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) в статутному капіталі одному або кільком учасникам цього това-

риства. Відчуження учасником ТОВ своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства.

Положення ч. 1 ст. 147 ЦК України використовує поняття «відступлення», проте вже в ч. 2 ст. 147 ЦК України такий правочин визначається як «відчуження».

З даного питання заслуговує на підтримку думка В.М. Кравчука, який терміни «відчуження» і «відступлення» вважає тотожними [15, с. 139]. Дана точка зору вбачається вірною, оскільки вищевказані поняття є аналогічними за правовими наслідками, а основна відмінність у їх застосуванні полягає в об'єкті правочину, оскільки використання поняття «відступлення» характерне для правочинів із переходу майнових прав у зобов'язальних відносинах, в тому числі права вимоги, а «відчуження» характерне для речових правовідносин. Все це свідчить про невизначеність законодавцем правової природи частки в статутному капіталі ТОВ.

На думку В.М. Кравчука, відступлення частки – це відчуження частки на підставі цивільно-правового договору. Відчуження частки в статутному капіталі ТОВ відбувається на підставі певного цивільно-правового договору, який передбачає перехід права власності до набувача: дарування, міни, купівлі-продажу, довічного утримання тощо. У залежності від різновиду договору визначаються його істотні ознаки, таке відчуження можливе як на платній, так і на безоплатній основі [15, с. 139].

Держкомпідприємництво у своєму листі від 20.06.2001 № 2-222/3824 «Щодо роз'яснення порядку виходу з товариства з обмеженою відповідальністю» зазначило, що процес передачі частки в майні товариства оформляється між особою, що відступає, і особою, що набуває частку, угодою в залежності від способу передачі: купівля-продаж, міна, дарування [16].

Отже, Держкомпідприємництво висловлює позицію, відповідно до якої правовою природою відчуження частки в статутному капіталі ТОВ є передача частки у майні товариства. Із такою позицією не можна погодитись, оскільки майно ТОВ є власністю самого товариства, а учасники такого товариства не вправі розпоряджатися його майном на власний розсуд.

До такого нерозуміння правового режиму власності ТОВ у правозастосовній діяльності призводить використання в чинному законодавстві поняття «частка в статутному капіталі ТОВ». Частка – це певна частина цілого, в даному випадку таким загальним поняттям виступає статутний капітал ТОВ. Отже, якщо допустити, що частка в статутному капіталі ТОВ належить учаснику товариства, то тоді, спираючись на логічний метод дослідження, необхідно зробити висновок, що статутний капітал ТОВ належить його учасникам, проте такий висновок прямо протирічить положенню п. 1 ч. 1 ст. 115 ЦК України, в якому закріплено, що господарське товариство є власником майна, переданого учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Аналогічна норма закріплена у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про господарські товариства», згідно з якою товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу.

Таким чином, законодавство чітко закріплює право власності ТОВ на все належне йому майно, в тому числі статутний капітал, а отже, використання поняття «відчуження частки в статутному капіталі ТОВ» є некоректним.

Варто погодитись з І.В. Спасибо-Фатєєвою, яка зазначає, що статутний капітал не існує окремо як об'єкт цивільного права, він є лише бухгалтерсько-правовою категорією, не можна позначати право власності на статутний капітал та не можна на нього звертати стягнення. У той же час статутний капітал поділений на частки, а значить, його частка має мати такий само правовий режим, як і ціле, тобто весь статутний капітал. Якщо так, то за законами логіки і частка не може бути об'єктом права власності, не може відчужуватися, тобто знаходитися в обороті [17, с. 9–10].

Очевидним є той факт, що предметом відчуження частки в ТОВ є не статутний капітал, який належить безпосередньо самому товариству, і не його частина, а частка участі в такому ТОВ як майно учасника.

Висновки. Уникнути невідповідностей у законодавчому регулюванні питання відчуження учасником належної йому частки в ТОВ іншим особам можливо за рахунок використання замість поняття «частка в статутному капіталі ТОВ» поняття «частка участі».

Ч. 1 ст. 147 ЦК України та ч. 1 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» слід викласти в наступній редакції: «Учасник ТОВ має право на відчуження належної йому частки участі в товаристві одному чи кільком учасникам цього товариства або іншим особам, якщо це прямо не заборонено статутом товариства».

Таким чином, відчуження частки в ТОВ за своєю правовою природою спрямоване на передачу учасником іншій особі належної йому частки в ТОВ або її частини та тягне за собою одночасне припинення права участі в такого учасника та набуття даного права в набувача за таким договором відчуження.

Список використаних джерел:

1. Писемский П.А. Акционерные компании с точки зрения гражданского права / П.А. Писемский. – М., 1876. – 231 с.
2. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях / И.Т. Тарасов ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Юрид. фак. – М. : Статут, 2000. – 666 с.
3. Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции / В.В. Долинская. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 736 с.
4. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/gmbhg/>.
5. Гражданское и торговое право зарубежных государств : [учебник: В 2 т. Т. I. 4-е изд., перераб. и доп.] / [Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров]. – М., 2005.
6. Каминка А.И. Очерки торгового права. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР». – 2002. – 547 с.
7. Розенберг В.В. Товарищество с ограниченной ответственностью: о необходимости введения этой формы в России / В.В. Розенберг. – СПб. : Типогр. ред. период. изд. М-ва финансов, 1912. – 211 с.
8. Limited Liability Company Act of State of Delaware // The Official Website of the First State [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://delcode.delaware.gov/title6/c018>.
9. Квачевский А. О товариществах вообще и акционерных товариществах в особенности. Ч.1 / А. Квачевский. – М., 1880. – 185 с.
10. United Kingdom Companies Act 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/section/544>.
11. United Kingdom Partnership Act 1890 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/53-54/39>.
12. Полковников Г.В. Английское право о компаниях: закон и практика : [учебное пособие] / [Г.В. Полковников]. – М. : НИМП, 2000. – 240 с.
13. Дебольский Н.Н. Гражданская дееспособность по русскому праву до конца XVII века / Н.Н. Дебольский. – СПб., 1903. – 441 с.
14. Краснокутский В.А. Товарищества с ограниченной ответственностью / В.А. Краснокутский. – М., 1925. – 66 с.
15. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук / В.М. Кравчук. – Л. : Б. в., 2009. – 434 с.
16. Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва «Щодо роз'яснення порядку виходу із товариств з обмеженою відповідальністю» від 20.06.2001 р. № 2-222/3824 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart28/inx28825.htm>.
17. Спасибо-Фатеева І.В. Проблематика поняття статутного капіталу та пов'язаних з ним об'єктів і прав учасників господарських товариств / І.В. Спасибо-Фатеева // Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин : зб. пр. наук.-практ. семінару. – Л. : ЛДУВС, 2006. – С. 6–15.

